

TÜRKLERİN KARADENİZ'E ÇIKIŞINDA ZİGANA VADİSİ'NİN ÖNEMİ

*İbrahim TELLİOĞLU**

ÖZ

Zigana vadisi Doğu Karadeniz sıradağlarını kuzey-güney istikametinde kesen geçitlerdendir. Sahildeki dar kıyı şeridini dağların güneyindeki bölgeye bağlayan en önemli geçiş noktalarından birisidir. Bu vadinin her iki yakasında farklı iklim, bitki örtüsü, geçim kaynağı ve yaşam tarzı vardır. İlk çağdan itibaren ticaretle ilgilenen toplumlar vadinin kuzeyindeki kıyı şeridinde yoğunlaşırken hayvancılıkla ve tarımla geçinenler ise daha çok güneydeki bölgeye rağbet etmişlerdir. Bu vadi aynı zamanda Karadeniz sahiline hâkim olmak isteyenler için büyük önem taşır.

Türkler 1054 yılından itibaren Zigana vadisinin güney yakasına ulaşmışlardır. Ancak sahil şeridi onların yarı göçebe yaşantısına uygun olmadığı için geçidi aşarak kuzeye geçmek istemediler. Bununla birlikte XIV. yüzyılda Harşit vadisi üzerinden Trabzon'a yönelen akınlarla birlikte Zigana geçidinin stratejik önemi arttı. Trabzon'u fethetmek isteyenler Zigana üzerinden şehre ulaşmaya çalıştı. Türklerin Karadeniz'e çıkışında kilit noktalardan birisi haline gelen Zigana vadisi, Fatih'in Trabzon'u fethetmesine de tanıklık etti.

Anahtar Sözcükler: Zigana vadisi, Türkler, Trabzon, Torul, Harşit vadisi.

THE SIGNIFICANCE OF THE ZIGANA VALLEY IN TURKS' ACCESSION TO THE BLACK SEA

ABSTRACT

The valley of Zigana cuts the mountain range of Eastern Black Sea in direction of north and south. The valley is one of the important transition points connecting the narrow seaboard in the coast to the area located in southern range of the mountains. There are different climate, flora, source of income and life styles in both sides of the valley. Since the antiquity, people interested in trade usually settled in the northern seaboard of the valley; however, the others interested in husbandry and agriculture demanded in the southern seaboard. At the same time, this valley has a great importance for the communities who want to dominate the Black sea coast.

Since 1054, Turks reached the southern side of the Zigana valley. Because the seaboard was not suitable for their nomadic lifestyle, they did not want to pass over the gate and go to the northern side. In addition to this, in the XIV century,

* *Prof. Dr.*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, SAMSUN. tellioğluibrahim@gmail.com

with the raids directed to Trebizond over the Harşit valley, the strategic importance of Zigana increased. The communities which wanted to dominate Trebizond tried to reach the city by using that valley. Zigana, one of the key points of Turks for reaching the Black Sea, also witnessed the conquest of Trebizond by Fatih the Conqueror.

Keywords: Zigana valley, Turks, Trebizond, Torul, Harşit valley.

Orta ve Doğu Karadeniz bölgesini güneyden sınırlayan Canik ve Doğu Karadeniz sıradağları çeşitli vadilerde bulunan geçitler vasıtasıyla sahile bağlanır. Aslında bu geçitler dar bir kıyı şeridinden oluşan Karadeniz kıyısındaki yerleşim yerlerini ve ticaret merkezlerini dünyaya bağlayan araçlardır. Onlar sayesinde Hint sınırından yola çıkan bir kervan Karadeniz vasıtasıyla Avrupa'ya ulaşabilir. Bu geçitler aynı zamanda sahil ve iç kesimler arasında iki farklı yapı oluşmasına sebep olur. Geçitlerin kuzey yakasında genel itibariyle ticaretle uğraşan insanlardan müteşekkil kozmopolit bir yapı yaygınken güneydeki yerleşim yerleri daha tekdüze nüfusa sahip, halkın daha çok tarım ve hayvancılıkla uğraştığı yerlerdi.

Karadeniz kıyı şehirlerini iç bölgeye bağlayan yerler arasında en kolay aşılabilen yol, Samsun'u İç Anadolu'ya bağlayan yoldur. Yükseklik çok olmadığı için kolayca aşılabilen bu yol sayesinde Samsun Limanı Karadeniz limanları arasında en çok büyüyenlerden birisi haline gelmiştir. Sinop Limanı bölgede kurulan ilk koloni merkezi olmasına rağmen sahil ardiyla ulaşım imkânları çok iyi olmadığı için Samsun'un gerisinde kalmıştır. Samsun'dan güneye giden yol üzerinde bulunan Vezirköprü-Havza-Ladik hattı vasıtasıyla Karadeniz'den İç Anadolu'ya ulaşan güzergâh kontrol edilebilmekteydi. Türkler de Karadeniz sahiline çıkarken bu yolun denetimini elde bulundurabilmek için özel çaba sarf etmişti. Türkler, Malazgirt Zaferinden beri söz konusu hattı devamlı elde tuttıkları için Danişmendilerden itibaren Canik bölgesinde fetihlerde bulunmuşlar, Rükneddin Süleymanşah (1196-1204) zamanında Selçukluların Karadeniz sahilindeki ilk askerî garnizonu olan Samsun kalesini inşa etmeyi başarmışlardı.¹ Türklerin Karadeniz'e çıkması bakımından diğer önemli bir yer, bölgenin doğu ucunda yer alan Zigana vadisiydi.

Zigana vadisi ile sahildeki dar kıyı şeridinden çıkanlar Doğu Karadeniz dağlarını aşar ve güneydeki büyük plato sahasına ulaşır. Burası tarihî kervan yolunun en önemli yerlerinden birisidir. Zigana Geçidi aynı zamanda iki farklı yaşam tarzının, iki farklı geçim kaynağının tabii sınırı gibidir. Geçidin iki yakasında iki farklı iklim kuşağı, iki farklı coğrafi yapı vardır. Zigana'nın güneyine geçtiğinizde Karadeniz sahiline has rutubetli hava, yeşilliği bol bitki örtüsü ve

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Telliöğlü, "Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Vezirköprü-Havza-Ladik Hattının Önemi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/ 45 (Aralık 2010), s. 141-154

dağlık yapı, yerini daha kuru Doğu Anadolu iklimine yakın ve daha düz, otlağı bol ancak daha çıplak, bozkır olan coğrafi yapıya bırakır. Kuzeydeki sahil kesiminde ticaretle uğraşmak yaygın bir geçim tarzı iken Zigana'nın güneyindeki platolar geniş hayvan sürüleri beslemeye ve tarım yapmaya uygundu. O yüzden buralar hayvancılık ve tarımdan geçinen insanların gözde mekânıdır.

Zigana vadisi, Trabzon Limanı'nın dünyaya açılan en önemli kapısıdır. Eski çağdan itibaren kullanılan bu yol Değirmendere vadisinden Zigana Geçidi'ne doğru uzanır. Geçitte 2.025 m. yükseldikten sonra Harşit vadisi yönünde inişe geçerek Gümüşhane'ye ulaşır.² Ardından Vavuk Geçidi'yle Çoruh havzasına varan yol, Bayburt'tan sonra Kop Geçidi'nden Yukarı Fırat havzasına ve Erzurum'a gider.³ Burası, Trabzon için çok önemli bir yerdir. Trabzon'dan çıkıp Zigana vadisinden güney doğuya doğru ilerleyen yol doğudan, Çin, Hindistan gibi yerlerden gelen yollarla Erzurum'da kesişir. Biraz daha güneydoğudaki Tebriz ile de güzergâh Uzakdoğu'ya doğru devam eder. O yüzden Trabzon-Erzurum-Tebriz hattı İlk Çağdan günümüze yoğun olarak kullanılan, önemini koruyan bir yoldur.⁴ Bu yolun denize ulaştığı yer olması dolayısıyla Trabzon Abbasiler zamanında o kadar meşhur olmuştur ki Karadeniz'e, Trabzon denizi denilmeye bile başlanmıştır.⁵ Zigana vadisi de bu güzergâhın en önemli bağlantı noktalarından birisidir. O yüzden tarih boyunca pek çok topluluk bu bölgeyi kullanarak Trabzon'u işgale çalışmıştır. On binlerin Yunanistan'a dönüşü sırasında Zigana'dan geçen Yunanlılar, bölgeden geçen ilk büyük ordu olarak kabul edilir.⁶

Zigana vadisinin kuzey ve güneyi İlk Çağda farklı toplulukların hâkimiyeti altındaydı. Trabzon ve Gümüşhane'deki mağara yerleşimleri Zigana vadisinin her iki yakasının da tarih öncesi dönemden itibaren iskâna açıldığını gösterir.⁷ Bayburt ise bölgedeki en önemli Eski Çağ yerleşim yeri olarak dikkat çeker.⁸ Antik Yunan kaynaklarına bakılırsa Yunanlılar bölgede ticaret kolonileri kurduğu çağda Zigana'da Yunan kökenli olmayan topluluklar yaşamaktaydı. Bununla ilgili olarak Anabasis'ten etraflıca bilgi edinmek mümkündür.⁹ Söz

² Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos, I*, Washington 1985, s. 48.

³ M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Trabzon", *İA, XIII/1*, İstanbul 1979, s. 456.

⁴ Bu yolun ticari önemiyle ilgili olarak bkz. Selahattin Tozlu, "Trabzon-Erzurum-Tebriz Yolu (XIX. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Bakımdan Bir İnceleme)", *Türkler, XIV*, Ankara 2002, s. 481-492; Masoumeh Daei, "XIX. Yüzyıl'da İran-Osmanlı Ticaretinde Trabzon-Erzurum-Tebriz Ticari Yolunun Önemi", *SBArD*, 19 (Mart 2012), s. 43-56.

⁵ Guy le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1905, s. 136.

⁶ R. D. Barnett, "Formerly Keeper of Western Asiatic Antiquities", *The Cambridge Ancient History*, III/1, Nşr. J. Boardman vd., Cambridge 1982, s. 323.

⁷ İ. Kılıç Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma", *AÜDTCFD*, X/3-4 (1952), s. 189 vd., 203 vd.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kılıç Kökten, "Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *AÜDTCFD*, III/5 (1944), s. 465-486.

⁹ Ksenophon, *Anabasis*, Nşr. T. Gökçöl, İstanbul 1984, s. 136-143.

konusu durum Orta Çağın büyük kısmında böylece devam etti. Doğu Roma zamanında bölgenin güneyinin Kabasitas ailesi tarafından idare edildiği kaynaklarda yazılmaktadır. Bu aile Torul'daki kaleden yöreyi kontrol altında tutan, aynı zamanda Trabzon Limanı'nın karayoluyla dünyaya en büyük bağlantısı olan Zigana vadisine hâkim bir konumdaydı. Bizans İmparatorluğu bu aile ile iyi ilişkiler geliştirerek bölgedeki nüfuzunu sürdürmeyi başarmıştır. İstanbul'a çok uzakta bulunan Trabzon ve çevresindeki yerel unsurlarla yaklaşarak bölgedeki varlığını koruyan Romalılar, tesis ettikleri Trabzon merkezli Haldiya (Chaldea, Kaldia, Khaldea) eyaleti ile de yöredeki idari gücünü artırmayı hedeflemişlerdir. Eyalet sınırları içerisinde Uluşiran, Kelkit, Bayburt, İspir ile Çoruh ve Harşit boylarının da bulunması,¹⁰ bu düzenlemeyle birlikte Zigana vadisinin de bir bütün olarak ele alınmaya başlandığını gösterir. Ancak buhran dönemlerinde bölgeyle irtibat azaldığı zamanlarda buralardaki yerel idareciler kendi başına hareket etmeye başlayabiliyordu. Haldiya valiliğini uhdesinde bulunduran Gabras ailesi bunun en önemli örneğidir.¹¹

Zigana vadisinin sahil ve iç kesimi arasındaki etnik farklılaşma Selçukluların bölgeyi almasıyla daha da arttı. Selçuklular Tuğrul Bey'in (1040-1063) 1054 seferinden itibaren Zigana vadisi civarında gözükmektedir. Ermeni tarihçisi Aristakes'e bakılırsa Tuğrul Bey Malazgirt'i kuşatırken çevreye yolladığı keşif kuvvetlerinin bir kolu kuzeybatıda Canik ormanları bölgesine ulaşmıştı.¹² Bayburt'tan kuzeye çıkan bu grup Kelkit vadisini takip ederek Canik ormanlarına ulaşabilir. Hal böyle olunca Selçuklu kuvvetleri Zigana vadisinin güneye çıkışına da ulaşmıştır. Bayburt kalesine hücum edenler dışındakilerin ciddi bir direnişle karşılaşmadan geri dönmesi, o dönemde Romalıların bölgede çok güçlü olmadığını göstermişti. İslam ve Bizans kaynakları Sultan Alp Arslan'ın (1063-1072) 1064 seferi esnasında Selçuklu akıncılarının Haldiya eyaletine de girdiğini yazar.¹³ Böylece bölge on yıl arayla ikinci kez Türkmen akınına maruz kalmıştı.

Kelkit vadisi Malazgirt Zaferi'nden kısa süre sonra Türklerin eline düşmüş ve günümüze kadar da aynı durumda kalmıştır. Hatta Anna Komnena'ya bakılırsa Trabzon da Malazgirt'in hemen ardından Türklerin eline geçmişti.¹⁴ Trabzon'un fethedilmesi sırasında büyük ihtimal Zigana Geçidi kullanılmış olmalıdır. Romalıların bölgedeki valisi Theodore Gabras 1075'te şehri geri alana kadar Türkler Trabzon'a hâkim olmuştu.¹⁵ Ancak Torul kalesi Kabasitas ailesinin denetimindeydi. İronik bir şekilde yöredeki Bizans hâkimiyeti büyük

¹⁰ Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Nşr. F. Işıltan, İstanbul 1970, s. 39, 50 vd.

¹¹ Bu aile ve bölgedeki faaliyetleri hakkında bkz. Ergin Ayan, "Trabzon Dukalığı: Gabras Ailesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (Trabzon, 25-26 Mayıs 2005)*, I, Trabzon 2007, s. 55-66.

¹² *Aristakes Lastivertc'i's History*, Nşr. R. Bedrosian, New York 1985, s. 93 vd.

¹³ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih*, X, Nşr. A. Özaydın, İstanbul 1991, s. 49 vd.; George Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires*, II, London 1854, s. 23.

¹⁴ Anna Komnena, *Alexiade*, Nşr. B. Umar, İstanbul 1996, s. 261.

¹⁵ Anthony Bryer, "A Byzantine Family: The Gabrates", *University of Birmingham Historical Journal*, XII (1970), s. 166 vd.

bir hızla çökerken Torul kalesi Türklere direnmeyi sürdürmüştür. İlk aşamada dağlık kesimi aşarak sahile çıkmak gibi bir niyeti olmayan Selçuklular da bu bölgeyi çok önemsememiş gibi görünmektedir. Yoksa alınmasında kararlılık gösterilse, Ani gibi oldukça müstahkem yerleri ele geçiren Selçuklu hükümdarlarının burayı alamaması gibi bir durum olmazdı herhalde. Kelkit vadisinin kontrolü açısından büyük öneme sahip Bayburt, Niksar gibi önemli kalelerin Malazgirt Savaşından hemen sonra ele geçirilmesi¹⁶ bölgenin fethedilmesinde ne kadar kararlı olunduğunun delilidir. Bununla birlikte Torul daha sapada kaldığı ve Selçukluların fethetmek arzusunda olduğu güzergâh üzerinde olmadığı için eski idarecilerinin elinde kalmış olmalıdır. Böylece Zigana'nın güneye açılan kısmında Romalıların müttefiki varlığını korumayı başarabilmiştir.

Selçukluların yayılmasından sonra Zigana vadisinin güneye bakan kesimleri hep Türklere yurt olmuştu. Kuzeydeki sahil kesiminde ise Rum/Ortodoks Bizans vatandaşları çoğunlukta idi. Türkler buraya yerleşmekten kaçınıyordu. Bunun sebebi hayvancılıkla geçinmeleri idi. Kuzeydeki dar kıyı şeridi hayvancılık yapmaya müsait değildi. Burada hayvan sürülerini otatabilecekleri arazi yoktu. Ayrıca yaylak-kışlak yapmaya da elverişli değildi. Dar kıyı şeridi daha çok ticaretle uğraşan toplumların geçimini sağlayabileceği bir yerdi. Üstelik Türkler için oldukça nemliydi. Onlar daha kuru havalarda yaşamaya alışkın olduğu için rutubetli yerlerden özellikle kaçınırlardı. Bu yüzden Zigana'nın kuzeyindeki alana yerleşmediler. Bu durum XV. yüzyıl sonlarına kadar böyle devam etti.

Türkler Kelkit vadisini ele geçirdikten sonra Trabzon üzerinden yapılan ticaret tehlike altına girmiştir. Trabzon Limanı'ndan dünyaya açılan malların ya da ipek yoluyla bağlantılı yollar üzerinden Orta ve Uzak Doğu'ya giden malların sevkıyatı eskisi kadar kolay olamayacaktır. Bunun için Trabzon'un ardına hâkim olan, Doğu Karadeniz dağlarının güneyini elinde bulunduran Türk unsurlarla işbirliği yapılması gereği ortaya çıkmıştır. Kaynaklardan kurulan temaslar ve ilişkilerin nasıl geliştirildiği belli olmamakla birlikte Romalıların ticari faaliyetlerini devam ettirmesi iki taraf arasında bir münasebet kurulduğunu gösterir. Güçlü ihtimallerden yola çıkanlar Romalıların Mengücekoğullarına vergi ödediğini yazmakta tereddüt etmemişlerdir.¹⁷

Türkmenlerin Ordu ve Giresun'a yayılmaya başlaması Zigana vadisinin önemini daha da artırmıştır. Malazgirt Zaferi'nden sonraki ilk fetihlerde Türkler, sahildeki dar kıyı şeridine itibar etmedikleri için buraları almak için bir faaliyet içine girişmemişlerdi. Ancak güneyde oldukça güçlüydüler. Bunun en açık göstergesi Moğolların Türkiye Selçuklularına vurduğu darbeden faydalanmaya çalışan Komnenos Kralı Georgios'un (1266-1280) başına gelen-

¹⁶ Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II, Nşr. A. Öngül, İzmir 2000, s. 143 vd; David Winfield, "A Note on the South-Eastern Borders of the Empire of Trebizond in the Thirteenth Century", *Anatolian Studies*, XII (1962), s. 165.

¹⁷ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, İstanbul 1944, s. 133.

lerdir. O, Türklerin Moğollarla uğraşmasını fırsat bilerek sınırlarını genişletmek istemiş ve bu maksatla Gümüşhane üzerine sefere çıkmıştı. Böylece Komnenosların hâkimiyet sahası ilk kez Zigana vadisinin güneyine ulaşmış olacaktı. Fakat sonuç hüsrân oldu. Rum ordusu yenildiği gibi Georgios da esir düştü.¹⁸ Böylece Türklerin Zigana'nın iç kesiminde ne kadar güçlü olduğu bir kere daha öğrenilmiş olurken Rumların da sahil kesiminde yaşamaya mecbur bırakıldığı anlaşıldı.

XIII. yüzyılın sonlarına doğru bu kez batıdan doğuya doğru yayılarak Ordu'yu, akabinde de Giresun'u ele geçirmeye başlamışlardı. Bunlar Sinop Çepnileriydi. 1277'de Komnenoslar Sinop'a saldırınca onları püskürten Çepniler, akabinde de Trabzon Rumları üzerine yürüyerek onların ülkesini ele geçirmeye başlamışlardı.¹⁹ Dönemin en önemli tarihçisi Panaretos, Trabzon Rumlarının XIII. yüzyıl sonlarında Ordu'yu Türklerle terk ederek daha doğuya çekildiklerini yazar. Kıyıda ilerlemek mümkün olmadığı için Çepniler de Kelkit vadisi yolunu kullanarak doğuya ilerlemiş olmalıdır. Ordu'ya yerleşip burada Hacı Emiroğlu Beyliği'ni kuran Çepniler Trabzon'a yağma akınları düzenlemeye başlamışlardır. Diğer yandan Akkoyunlular, Turali Bey ile birlikte Trabzon'u fethetmek üzere şehre akın düzenlemişlerdi. Turali Bey'in burada şehit olması üzerine onun intikamını almak üzere Akkoyunluların bölgeye seferleri devam etti. Komnenosların başkentinde büyük yıkıma sebep olduğu anlaşılan bu akınlar Zigana üzerinden yapılmaktaydı. Rum kaynaklarında, Maçka üzerinden gelen Türkmenlerin hiçbir direnişle karşılaşmadan Trabzon surları önüne kadar ilerlediği ancak surları aşamadığı için başarılı olamadıkları açık açık yazılıdır.²⁰

Türkmenlerin Zigana vadisini aşarak Trabzon'u vuracak konuma gelmeleri bölgenin güvenliği meselesini yeniden gündeme getirmiştir. Kaynaklarda Trabzon'u fethetmek için harekete geçen Türkmenlerin Torul'da herhangi bir direnişle karşılaşmadığına dair kayıtlara rastlanmaz. Bu da Torul hâkimlerinin Türkmenlerle karşı karşıya gelmek istemediğini gösterir. Yoksa Çepni ya da Akkoyunlu beylerinin bu kadar kolay bir şekilde Trabzon önlerine varmaları mümkün olmazdı. Kabasitas beyi bir kez çevredeki Türkmenlere karşı harekete geçmişti. Ancak bunun bedelini oldukça ağır ödedi. Panaretos'un yazdığına göre Torul dükü Ioannes Kabasitas, Trabzon Rum Kralı III. Aleksios (1349-1390) ile birlikte 27 Kasım 1355 Cuma günü Şiran'daki Türkler üzerine sefere çıktı. Bölgeye girdiklerinde önlerine ilk çıkanlara baskın vererek bazı başarılar elde etseler de altı saat sonra ilk çatışmaya girdiklerinde dağıldılar. Üstelik Trabzon tarihçisinin yazdığına bakılırsa karşılarındaki Türklerin sayısı oldukça azdı. Buna rağmen bozguna uğrattıkları Rum kuvvetlerini takip ederek tama-

¹⁸ Anthony Bryer, "The Fate of George Komnenos, Ruler of Trebizond (1266-1280)", *Byzantinische Zeitschrift*, LXVI (1973), s. 341 vd.

¹⁹ Anthony Bryer, "The Tourkokratia in the Pontos", *Neo-Hellenika*, I (1970), s. 42.

²⁰ Lebeau, *Histoire du Bas Empire*, XX, Paris 1836, s. 482 vd.

men ortadan kaldırmaya çalıştılar. Rumlar kaçmaya başladı. Panaretos, bundan sonrasının oldukça korkutucu olduğunu yazarken Ioannes Kabasitas'ın esir düştüğünü, kralı ve kendisinin de Tanrı'nın yardımıyla zor kurtulduğunu ve ancak üç gün sonra Trabzon'a varabildiğini kaydeder.²¹ Bu hadisede esir düşen Ioannes Kabasitas'ın akıbeti hakkında bir bilgi yoktur. Ancak bu olay vesilesiyle Torul hâkimleri kendilerini Türklerden koruyan kalelerinden dışarı çıktıklarında başlarına geleceği çok ağır bir bedel ödeyerek öğrendiler.

Şiran'a düzenlenen seferden yaklaşık elli yıl sonra Clavijo'nun notları göz önünde bulundurulursa XIV. yüzyılın başında Komnenosların hâkimiyeti Zigana Geçidi'nin kuzey kısmından ibaretti. Hamsiköy'ü aşp da Bayburt tarafına geçildiğinde Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölge başlıyordu. Yol zaman zaman ancak at geçebilecek bir hale gelebiliyordu. Bu yoldan geçerken de Nisan 1404 itibarıyla Torul kalesini elinde tutan Kabasitaslara haraç vermeden ilerlemek mümkün değildi.²² Hal böyleyken Türkmenlerin elini kolunu sallaya sallaya bölgeyi geçmesi, Torul hâkimlerinin onları durdurmak gibi bir çaba içine girmediklerini gösterir. Bu durum karşısında Komnenoslar da çevresindeki Türkmen beyleri ile akrabalık bağı kurarak onların düşmanlığından korunmaya çalışmıştır.

Trabzon Rum hükümdarları bir yandan Türk beylerine kız vererek onlarla iyi ilişkiler geliştirirken diğer taraftan da Zigana vadisinin Trabzon'a bakan kısımlarındaki savunma gücünü artırmaya çalışmıştır. Maçka Hamsiköy'de kurdukları savunma hattı ile Kelkit vadisinden yönelebilecek tehditleri durdurmayı hedeflemişlerdir. Komnenosların daimi ordusu olmadığı için bu bölgeyi Kıpçaklara yurt olarak vererek onların askeri gücü sayesinde güvenlik tedbirlerini artırmışlardır.²³ Vazelon Mstırı'ndaki nüfus kayıtlarından burada yaşayan Hristiyanların önemli bir kısmının Türkçe isimler taşıması²⁴ bahsi geçen yerleşimin izlerinin Osmanlı dönemine kadar sürdüğünü göstermektedir.

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) Trabzon'u fethetmek üzere yola çıktığında seferin nereye düzenlendiği konusunda kimsenin bilgisi yoktu. Osmanlı ordusu Bayburt'a ulaştığında hedefin Trabzon olduğu anlaşıldı. Fatih'in yönünü Bayburt'tan kuzeye doğru çevirmesi bu bölge için tarihî bir an oldu. İlk kez

²¹ Anthony Bryer, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Paper*, 29 (1975), s. 144; William Miller, *Trebizond The Last Greek Empire*, Amsterdam 1968, s. 59 vd.

²² Ruj Gonzales de Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, Nşr. G. le Strange, London 1928, s. 117 vd.

²³ İbrahim Telliöglü, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", *Karadeniz Araştırmaları*, 48 (2015), s. 67 vd.

²⁴ Bu kayıtlar üzerine ilk yapılan çalışmada, bölgedeki Hristiyanların yarısından fazlasının Grekçe isim taşımadığı anlaşılmıştı. [Bkz. Anthony Bryer, "Rural Society in Matzouka", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Nşr. A. Bryer-H. Lowry, Washington 1986, s. 79 vd.] Aynı kayıtlar üzerine yapılan ikinci araştırmada bunların önemli bir kısmının Kıpçak olduğu ortaya konmuştu. Bkz. Rustam Shukurov, "Eastern Ethnic Elements in the Empire of Trebizond", *Acts XVIII th International Congress of Byzantine Studies (Moscow 1991)* II, Shepherdstown 1996, s. 77 vd.

Zigana'dan bu kadar büyük bir ordu geçecekti. Ordu, Ağustos ayında bölgeyi geçiyor olmasına rağmen yağın şiddetli yağmur yüzünden çok ağır ilerledi. Ordunun geçişine mani olan diğer bir unsur ise ormandaki ağaçların sıklığıydı. Oldukça meşakkatli bir yolculuktan sonra yol açan unsurların büyük çabası ile Zigana aşıldı. O zamana kadar neden getirildiği anlaşılmayan develere ordunun malzemeleri yüklenerek Zigana'nın zirvesini geçmek de mümkün oldu. Fatih'in başında bulunduğu ordu Hamsiköy üzerinden Maçka'ya inerek Trabzon'a doğru ilerlerken veziri Zağanos Paşa'nın komuta ettiği birlikler batıdan, Akçakale üzerinden Trabzon'a ilerlemekteydi.²⁵ Nihayet 15 Ağustos 1461'de Kral David teslim ve Karadeniz'deki Komnenos hâkimiyeti de sona ermiş oldu.²⁶ Trabzon'un fethedilmesinden sonra Zigana vadisinin tamamen kontrol altına alınması için Torul kalesinin de ele geçirilmesi gerekmektedir. Torul kalesi stratejik bakımdan önemi kalmamış bir yer olarak görülmeli ki Trabzon'un fethedilmesinden yaklaşık yirmi yıl sonra Osmanlı orduları bölgeye yönelecektir. Fatih, bölgedeki siyasî bütünlüğü tamamlamak için 1481'de Amasya sancağında bulunan oğlu Bayezid'e bir ferman göndererek Torul hâkimine ait toprakların fethedilmesini emretmiştir. Bayezid de hemen kendine bağlı askerlerine lalalarını serdar tayin ederek bölgeye göndermiştir. Osmanlı ordusu karşısında bir şey yapamayacağını anlayan Torul hâkimi, onlar gelmeden kaleyi boşaltarak Azerbaycan yönüne kaçmıştır.²⁷

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Zigana vadisi, Türklerin Karadeniz'e çıkışında en önemli geçiş noktalarından birisidir. Selçuklu akınları zamanında Türkmenler 1054'ten beri vadinin güneyindeki bölgeye ulaşmışlardı. Malazgirt Zaferinden sonra ise vadinin güneye açılan kısmı hep Türklerin elinde bulunmuştur. Anna Komnena'ya inanılırsa Türkler bu zaferden sonra Trabzon'u ele geçirmişse bölgeye Zigana vadisi üzerinden ulaşmış olma ihtimalleri yüksektir. Bununla birlikte vadinin kuzeyindeki dar kıyı şeridi hayvancılığa elverişli olmadığı için Türkmenler buraya fazla itibar etmemiştir.

Zigana vadisinin Türklerin Karadeniz'e çıkışında önem kazanması XIV. yüzyıl başlarından sonradır. Ordu'yu ele geçiren Çepniler, Harşit vadisi üzerinden Trabzon'a akınlar düzenlemeye başlayınca Zigana geçidi de kıymete binmiştir. Bu akınlar genellikle yağma akımı şeklindedir. Trabzon Limanı'nı, pazar yerlerini yağmalayan Türkmenler surları aşacak bilgi ve donanımına sahip olmadıkları için şehri ele geçirememişlerdir. Ancak Turali Bey'le birlikte Akkoyunlular Trabzon'u fethetmek için harekete geçince, sadece onlar için

²⁵ Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, Nşr. A.M. Tulum, İstanbul 1977, s. 108 vd.; Kritovulos, *Fatih Sultan Mehmet*, Nşr. Karolidi Efendi, Trabzon 2009, s. 185-190; Konstantin Mihailović, *Memoirs of a Janissary*, Nşr. B. Stolz, Ann Arbor 1975, s. 118 vd.

²⁶ Trabzon'un hangi tarihte fethedildiği ve bu konudaki tartışmalar için bkz. İbrahim Tellioglu, *Kommenosların Karadeniz Hakimiyeti Trabzon Rum Devleti*, Trabzon 2009, s. 135-142.

²⁷ Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, I, Nşr. V.Çabuk, Ankara 1989, s. 353 vd.

değil çevredeki diğer Türk unsurlar için de Trabzon önemli bir gaza ve cihat alanı haline gelmiştir. Buna bağlı olarak Zigana vadisinin önemi de artmaya başlamıştır. III. Aleksios Komnenos Kıpçaklardan destek alarak Maçka civarında bir savunma hattı oluşturmaya çalışsa da bu, akınları durdurmaya yetmemiştir. Diğer yandan bazı Trabzon hükümdarları vadinin güneyine geçerek buradaki Türkmenleri bölgeden uzaklaştırmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Nihayet Ağustos 1461’de Zigana vadisini kullanarak Trabzon’a ulaşan Fatih Sultan Mehmed, 15 Ağustos’ta Trabzon Rum Devleti’ni ortadan kaldırmıştır. Bu tarihten sonra Türkler, Zigana vadisi üzerinden geçerek Trabzon vasıtasıyla Karadeniz’e ulaşmaya başlamışlardır. 1481’de Torul kalesinin de ele geçirilmesiyle Zigana’nın güvenliğini tehdit eden son unsur da ortadan kaldırılmış oldu.

KAYNAKLAR

- ANNA Komnena, *Alexiade*, Nşr. B. Umar, İstanbul 1996.
- Aristakes Lastivertci’s History*, Nşr. R. Bedrosian, New York 1985.
- AYAN, Ergin, “Trabzon Dukalığı: Gabras Ailesi”, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (Trabzon, 25-26 Mayıs 2005)*, I, Trabzon 2007, s. 55-66.
- BARNETT, R. D., “Formerly Keeper of Western Asiatic Antiquities”, *The Cambridge Ancient History, III/I* (nşr. J. Boardman vd.), Cambridge 1982, s. 314-371.
- BRYER, Anthony, “A Byzantine Family: The Gabrates”, *University of Birmingham Historical Journal, XII* (1970), s. 164-187.
- , “Greeks and Türkmens: The Pontic Exception”, *Dumbarton Oaks Paper, 29* (1975), s. 113-149.
- , David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos, I*, Washington 1985.
- , “Rural Society in Matzouka”, *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Nşr. A. Bryer-H. Lowry, Washington 1986, s.53-95.
- , “The Fate of George Komnenos, Ruler of Trebizond (1266-1280)”, *Byzantinische Zeitschrift, LXVI* (1973), s. 332-350.
- , “The Tourkokratia in the Pontos”, *Neo-Hellenika, I* (1970), s. 30-54.
- CLAVİJO, Ruj Gonzales, *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, Nşr. G. le Strange, London 1928.
- DAEİ, Masoumeh, “XIX. Yüzyıl’da İran-Osmanlı Ticaretinde Trabzon-Erzurum-Tebriz Ticari Yolunun Önemi”, *SBArD, 19* (Mart 2012), s. 43-56.
- FİNLAY, George, *History of the Byzantine and Greek Empires, II*, London 1854.

GUY le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1905.

HONİGMANN, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Nşr. F. Işıltan, İstanbul 1970.

İBNÜ'L ESİR, *El-Kâmil fi't-Tarih*, X, Nşr. A. Özaydın, İstanbul 1991.

KÖKTEN, İ. Kılıç, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma", *AÜDTCFD*, X/3-4 (1952), s. 167-207.

-----, "Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *AÜDTCFD*, III/5 (1944), s. 465-486.

KRİTOVULOS, *Fatih Sultan Mehmet*, Nşr. Karolidi Efendi, Trabzon 2009.

KSENOFON, *Anabasis*, Nşr. T. Gökcöl, İstanbul 1984.

LEBEAU, *Histoire du Bas Empire*, XX, Paris 1836.

MİHAİLOVIĆ, Konstantin, *Memoirs of a Janissar*, Nşr. B. Stolz, Ann Arbor 1975.

MİLLER, William, *Trebizond The Last Greek Empire*, Amsterdam 1968.

MÜNECCİMBAŞI Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II, Nşr. A. Öngül, İzmir 2000.

SHUKUROV, Rustam, "Eastern Ethnic Elements in the Empire of Trebizond", *Acts XVIII th International Congress of Byzantine Studies (Moscow 1991) II*, Shepherdstown 1996, s. 75-81.

SOLAK-ZÂDE Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, I, Nşr. V.Çabuk, Ankara 1989.

TEKİNDAĞ, M.C. Şehabeddin, "Trabzon", *İA*, XIII/1, İstanbul 1979, 455-477.

TELLİOĞLU, İbrahim, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", *Karadeniz Araştırmaları*, 48 (2015), s. 59-78.

-----, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti Trabzon Rum Devleti*, Trabzon 2009.

-----, "Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Vezirköprü-Havza-Ladik Hattının Önemi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/ 45 (Aralık 2010), s. 141-154.

TOZLU, Selahattin, "Trabzon-Erzurum-Tebriz Yolu (XIX. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Bakımdan Bir İnceleme)", *Türkler*, XIV, Ankara 2002, s. 481-492.

TURSUN BEY, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, Nşr. A.M. Tulum, İstanbul 1977.

WİNFİELD, David, "A Note on the South-Eastern Borders of the Empire of Trebizond in the Thirteenth Century", *Anatolian Studies*, XII (1962), s. 163-172.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, İstanbul 1944.